

Skolehistorie i seminariets historieundervisning

Af INGRID MARKUSSEN

I dagene 25.–30. januar 1971 afholdt Foreningen af historielærere ved seminarierne et lokalhistorisk kursus i Viborg for seminariets historielærere. Kurset behandlede emner fra landbohistorie, købstadshistorie, slægtshistorie og skolehistorie. Fra Institut for Dansk Skolehistorie deltog amanuensis mag. art. *Ingrid Markussen*, hvis foredrag er gengivet nedenfor.

En indgående behandling af skolehistorien som lokalhistorisk disciplin er ikke mulig i et foredrag, dertil er emnerne indenfor de enkelte skoleformer og de fælles organisatoriske spørgsmål for mange i de forskellige tidsperioder. Her har jeg derfor valgt at begrænse mig til folkeskolen uden for København og valgt perioden efter almueskolelovens tilkomst i 1814.

Først ville det være praktisk at pege på de lokalhistoriske vejledninger, der findes til studiet af skolens historie. Desværre er der ikke meget hjælp at hente der. Ganske vist er skolehistorie omtalt i den fortræffelige »Håndbog for danske lokalhistorikere«, der udkom i 1952–56, men der findes ikke nogen egentlig vejledning til, hvordan man studerer skolehistorie, hvilke emner det ville være frugtbart at tage op, hvilke spørgsmål det ville være interessant at få besvaret, og hvilket kildemateriale man i så tilfælde skulle bruge. Derimod har jeg i en hjemstavnsbog for Slesvig-Holsten: »Methodisches Handbuch für Heimatforschung«, 1954, fundet et i forhold til de andre lokalhistoriske discipliner omfattende kapitel om skolens historie. Desværre må det nærmest betragtes som et eksempel på, hvordan man ikke bør udarbejde en skolehistorisk vejledning for lokalhistorikere. Vel er der ganske værdifulde bemærkninger til forskellige typer af kildemateriale samt en fyldig litteraturfortegnelse, men i øvrigt består artiklen kun af hundreder af opregnede begreber, ordnet under rubrikker som f. eks. skolebygninger, skoleområdet, skolens lærere, skolens myndigheder, indre skolespørgsmål, men uden forklarende tekst, altså en slags stikordsregister til alle de begreber, der har været knyttet til skolens verden gennem århundreder. For læseren må registret opfattes som en liste over alle de ting, man ikke må glemme, når man

beskæftiger sig med skolehistorie, en ganske svimlende tanke for den der måske kun har skolehistoriske studier som hobby.

Et stikordsregister for bl. a. skolens historie findes i den danske lokalhistoriske håndbog, men her i form af leksikonartikler med værdifulde definitioner af begreberne og en redegørelse for den historiske udvikling – en virkelig håndsækning til den, der skal arbejde med skolehistorisk materiale.

Kan man altså ikke i de lokalhistoriske vejledninger se, hvilke emner og spørgsmål det ville være frugtbart at arbejde med, må det være den skolehistoriske forskning herhjemme, der skal vise dette. Af de forskningsresultater, der er fremkommet, står det klart, at det fortrinsvis er folkehøjskolen, der har haft forskernes interesse. *Roar Skovmand* disputerede i 1944 som den første på et skolehistorisk emne med »Folkehøjskolen i Danmark 1841–1892«, og han efterfulgtes af *Knud Eivind Bugge* i 1965 med »Skolen for livet. Studier over N. S. F. Grundtvigs pædagogiske tanker«. Foruden de to disputater har samme forfattere udgivet værdifulde kildesamlinger til folkehøjskolens historie, *Roar Skovmand* med »Højskolens ungdomstid i breve 1–2« 1960 og *K. E. Bugge* med »Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast« 1969.

Enkelte gymnasier er blevet indgående behandlet af *Bjørn Korne-rup* i »Ribe statsskoles historie« 1947–52 og »Frederiksborg stats-skoles historie« 1933. Ingen har derimod taget gymnasieskolens problematik op til generel behandling, når man undtager *J. Paludan*, der i 1885 udgav en sammenlignende historiefremstilling af de nordiske landes højere skolevæsen fortrinsvis i det 19. årh.

Folkeskolens historiker er fortsat *Joakim Larsen*, der i slutningen af forrige århundrede formåede at forbinde sit skoledirektørembede på Frederiksberg med dybtgående studier over folkeskolens historie fra reformationen til 1898. Han udgav sit arbejde i tre bind: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1536–1784, 1784–1818 og 1818–1898. For Joakim Larsen, der var praktisk skolemand, var det naturligt at se skolens historie ud fra et administrativt synspunkt. Således lægger han hovedvægten på den centralt dirigerede, lovmæssige udvikling og mindre vægt på de lokale aspekter af skolens historie. På denne baggrund er det særlig interessant, at den første disputats, der er kommet om folkeskolens historie, *Gottlieb Japsen*: »Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814« fra 1968, netop

behandler skolen ud fra en ren lokalhistorisk synsvinkel. G. Japsens værdifulde disputats behandler næsten alle emner indenfor skolehistorien. Ved en minutiøs gennemgang af de lokale arkivalier har forfatteren hentet en mængde oplysninger om lærernes økonomiske kår, skolernes undervisningssprog og undervisningsemner, lærernes dannelsesniveau m. v. Det er skade, at hans bog mangler et sagregister, så at man ikke kan slå op i fremstillingen for at studere et bestemt emne. Bogen er nemlig med dens lokalhistoriske opbygning ikke helt let at komme igennem for en læser, der ikke har specialiseret sig i sønderjyske forhold – for sønderjyder derimod er den en guldgrube at øse af.

Det som gør bogen så værdifuld er, at den sætter skolens udvikling ind i en økonomisk og social sammenhæng, der nok er karakteristisk for Sønderjylland, men i sine generelle træk af stor interesse for hele landet. G. Japsens tese er den, at bønderne oprettede og opretholdt et eget skolesystem igennem flere århundreder på trods af og delvis i kamp mod øvrigheden, der ønskede en kirkelig inspireret skole og et reguleret skolevæsen. I de egne af Nordslesvig, hvor bønderne var selvejere, eller hvor deres fæsteforhold var så gode, at de kunne sammenlignes med selveje, opretholdt bønderne deres »bondeskole«, hvor der foruden i læsning også blev undervist i skrivning, regning og tysk.

Folkeskolens historie er også genstand for forskning på Institut for Dansk Skolehistorie. Her er bl. a. højskoleadjunkt cand. mag. *Gunhild Nissen* igang med en dybgående afhandling om forholdet mellem den offentlige skole på landet og landsbybefolkningen fra ca. 1880–1910. Det er naturligt i et sådant emne at udgå fra lokalhistoriske punktundersøgelser, men ikke fra tilfældige lokaliteter. Ud fra bestemte kriterier har Gunhild Nissen udvalgt fire provstier. For derved at komme så tæt på den offentlige skoles forhold til landsbybefolkningen som muligt foretager hun punkt- og detailundersøgelser i enkelte sogne. Ved denne fremgangsmåde bliver man fortrolig med de specifikt lokale forhold omkring den offentlige skoles udvikling og opnår det landsdækkende perspektiv ved at sammenligne forholdene i udvalgte egne af landet.

Når vi på Institut for Dansk Skolehistorie beskæftiger os med lokalhistorie, er det ud fra interessen for et ganske bestemt emne. Dette er vel ikke den almindelige indgang til lokalhistorien. Som regel bliver

lokalhistorie skrevet af personer, der interesserer sig for en bestemt egn. De to udgangspunkter kan udmærket kombineres.

I seminariets lokalhistoriske undervisning kan læreren ved at udgå fra det nære og vedkommende vinde større forståelse hos de studerende for hele samfundets mekanisme og dets historiske forudsætninger, og han kan med udbytte vælge noget af sit lokalhistoriske stof i egnens skolehistorie.

Man vil jo nok som seminarielærer komme ud for, at de lærerstuderende gerne vil beskæftige sig med deres egen hjemegn. Jeg mener dog, at det vil være mere frugtbart, at alle på et hold beskæftiger sig med den samme lokalitet. I skolehistorie vil det være naturligt at udgå fra f. eks. et provsti (eller en købstad), som man har udvalgt efter bestemte kriterier — erhvervs-geografiske, politiske, kirkelige, skolestrukturmæssige o. l. og foretage punktundersøgelser i enkelte sogne. På den måde vil man opnå en samlet konklusion for hele holdets arbejde. Et fælles emne vil tillade den enkelte lærerstuderende at arbejde selvstændigt med en bestemt side af skolens udvikling som f. eks. skolens tilsyn, lærernes forhold, undervisningen, børnenes skole- og arbejdsforhold m. v., og det udelukker ikke, at flere kan arbejde i en gruppe med et bestemt sogn.

Ved at tage lokalhistorie op i seminariets historieundervisning, vil man som historielærer få en glimrende lejlighed til at træne de lærerstuderende i historisk metode, fordi de får mulighed for at arbejde med så mange forskellige typer af kildemateriale f. eks. aviser, pædagogiske tidsskrifter, rigsdagstidende, love og forordninger, trykte erindringer, statistiske, topografiske og lokalhistoriske beskrivelser, og alt det utrykte kildemateriale fra den enkelte skole, skolekommission, skoledirektion, sogneråd og biskop, og de vil eventuelt tage interviews af ældre personer på egnen.

Man vil kunne konfrontere erindringer eller avisartikler i de lokale dagblade med skolekommissionsprotokoller, sognerådets forhandlinger, visitatsberetninger og den enkelte skoles arkivalier. Man vil kunne sammenligne rigsdagsforhandlinger med de lokale dagblades gengivelse af dem; de pædagogiske tidsskrifters debat om undervisning og lærebøger med oplysninger fra den enkelte skoles materiale. De lærerstuderende kan selv være med til at finde kildematerialet frem, og de vil blive sat på en værdifuld heuristisk opgave, for at emnet skal blive så alsidigt belyst som muligt.

De problemstillinger der kan tages op i skolehistorien er så mange og varierede, at jeg ikke her vil gå nærmere ind på dem. Derimod vil jeg nævne den side af skolens historie, som ikke er så almindeligt belyst i den lokalhistoriske litteratur, skolens kontakt med samfundet udenfor skolen. Den nærmeste kontakt med dette samfund har skolen i eleverne – og dem hører man som regel ikke meget om, selv om de dog har oplevet skolen gennem 7 år.

Ville det ikke være interessant at høre om f. eks. hvilket socialt lag i samfundet børnene kom fra på et bestemt tidspunkt, hvilket arbejde deres forældre havde, hvilken kontakt forældrene havde med skolen? Hvordan var børnenes skolevej om sommeren og om vinteren, skulle de forcere åer og moser for at komme til skole, hvor lang var skolevejen, og hvor tidligt skulle de op for at nå til skole? Hvad lavede skolebørnene i deres fritid – havde de overhovedet nogen? Hvor mange af dem arbejdede hos en gårdmand samtidig med de passede deres skolearbejde? Havde de nogen litteratur, som de læste i fritiden, og hvor fik de i så tilfælde den fra? Hvordan oplevede børnene disciplinen i skolen, lærerens person og hans undervisning? Hvad lavede børnene i frikvarterene, og oplevede de nogen skolefester? Ja, spørgsmålene er ret tilfældigt valgt og kunne blive mange flere, og svarene ville give et særdeles interessant billede af børnenes skoleforhold og skolens rolle i landsbysamfundet.

Men hvor kan man finde svar på sådanne spørgsmål? Skolebørnenes opfattelse af læreren og hans undervisning, deres lege i frikvartererne og deres eventuelle skolefester og lærerens kontakt med de forskellige hjem finder man jo næppe oplysninger om på anden måde end ved trykte erindringer. Men selv i erindringsbeskrivelser er det sjældent, at man får oplysninger om netop disse spørgsmål – og får man det, er billedet som regel tegnet i mørke farver. I Sverige udgav man i 1966 en lille bog om skolegang for hundrede år siden »Så var skolan förr«. Med små korte uddrag af erindringstekster, dokumenter, aviser m. v. har man formået at give et varieret billede af børnenes hverdag i skole og hjem, skønt man tilsyneladende har valgt de bidrag ud, der giver et positivt syn på børnenes skoleforhold. Herhjemme mangler vi et varieret billede af skolen i gamle dage, den bestod jo af meget andet end tom udenadslæren og streng disciplin, sådan som det synes at fremgå af de fleste erindringsbeskrivelser. En undtagelse er *A. Nielsen* »Barndoms- og ungdomserindringer« nedskrevet i 1925, ud-

givet 1969. I den kan man bl. a. finde interessante, skarpe glimt fra Ørsted pogeskole og kommuneskole i begyndelsen af 1850'erne og Lyngby seminarium fra midten af 1860'erne.

Har man valgt at beskæftige sig med en periode, der ligger op mod 1910, har man mulighed for at optage interviews med ældre mennesker om deres skoleforhold, og således selv stille de spørgsmål man ønsker besvaret. Det vil nok være vanskeligere at gennemføre en sådan undersøgelse i byerne end på landet, hvor befolkningen oftere bor på hjemegnen.

Børnenes sociale baggrund kan man muligvis finde frem til i skoleprotokollen, hvor læreren skulle notere alle skolepligtige børn i distriktet samt deres forældres navn og stilling – desværre er det ikke altid, at læreren har noteret det sidste. Under alle omstændigheder er det ønskeligt, at man i en skolehistorisk undersøgelse studerer områdets erhvervsforhold for at danne sig et indtryk af befolkningens levevilkår i den omhandlede periode. Oplysninger om dette kan man bl. a. finde let tilgængeligt i de forskellige udgaver af Trap.

Oplysninger om de børn, der boede og ved siden af skolearbejdet arbejdede hos en gårdmand, kan man finde i skolejournalen, hvor læreren skrev bemærkninger til børnenes forsømmelser. Det var ofte netop disse børn, der forsømte mest. Der har endog været eksempler på, at en gårdmand, der fæstede et barn til at arbejde hos sig en sommer eller et år, i barnets løn kunne indregne de mulkt, som han ville blive nødt til at betale, altså en slags fradrag i lønnen.

Børnenes skolevej kan det være vanskeligt at finde individuelle oplysninger om, hvis man ikke har erindringsbeskrivelser fra egnen; men ved hjælp af et topografisk kort og lokalhistoriske beskrivelser fra den omhandlede periode, kan man ud fra skolens beliggenhed i sognet få et generelt indblik i børnenes skolevej. Det utrykte materiale kan muligvis også give oplysninger ved tidspunkter, hvor man laver om på skolegangsordenen, og man derfor i skolekommission og sogneråd tager stilling til skolevejens længde. Det var ikke uvæsentligt for forældre og husbønder, om børnene brugte tid til at gå til og fra skole hver dag eller hveranden dag.

Om undervisningen i skolen findes oplysninger i forskellige kilder. I hver skole skulle der findes en inventarfortegnelse over skolens undervisningsbøger og materiale. I en sådan fortegnelse kan man følge udviklingen med hensyn til nyanskaffelse af lærebøger, vægkort, bille-

der m. v. For at kunne vurdere skolens undervisningsmateriale bliver man nødt til at undersøge f. eks. ministeriets lister over autoriserede lærebøger og i skolebladene læse omtaler af andre lærebøger. I skolekommissionens og sognerådets arkivalier kan man af korrespondancen om anskaffelse af nyt undervisningsmateriale se, hvorvidt læreren har haft egne forslag, og i hvor stor udstrækning hans forslag er blevet taget til følge.

Lærebogsmaterialet kan være et vanskeligt stof at arbejde med, hvis man ikke har en metodisk vejledning. I Gyldendals jubilæumsbog »Skolebøger i 200 år«, 1970, findes en sådan vejledning udarbejdet af afdelingsleder ved Institut for Dansk Skolehistorie *Vagn Skovgaard-Petersen*. Han giver samtidig en hel del tips og eksempler på, hvad man kan finde af skolehistorisk relevante oplysninger i disse lærebøger. Andre forfattere som *Palle Lauring*, *Torben Gregersen* og *Per Krarup* behandler i bogen den historiske udvikling af lærebøgerne indenfor centrale fag i folkeskolens og den højere skoles undervisning. Man kan selvfølgelig ikke vurdere undervisningen i skolen udelukkende ud fra lærebøger, der blev brugt. Læreren har altid kunnet supplere lærebøgerne med sin egen viden og fortælleglæde, og lærerens personlighed har naturligvis også tidligere været afgørende for undervisningen.

Med lærerens personlighed er jeg inde på en anden side af emnet: skolens kontakt med samfundet uden for skolen. Da læreren i en lang periode har været ene om at repræsentere skolen, er hans personlighed derfor af afgørende betydning. For at få et sådant spørgsmål belyst, bliver man nødt til at se på lærerens egen sociale baggrund, hans uddannelse (eller mangel på samme), og i givet fald hvilket seminarium han kom fra, dette var absolut ikke ligegyldigt. De forskellige seminariers seminariestater giver oplysninger om dimissionsår og dimissionskarakter. Oplysninger om gejstlighedens syn på læreren kan man få i provstens og biskoppens visitatsberetninger.

Når det gælder skolens kontakt med befolkningen er det ikke nok at undersøge lærerens uddannelse og aktivitet i skolestuen. Man må også se på lærerens kontakt med sognebeboerne, hans kulturelle og eventuelle politiske virksomhed. Var han medlem af politiske foreninger? Var hans politiske holdning i det hele taget kendt? Havde han tillidsposter i sognet som medlem af sognerådet, medlem af sognets fattigkasse o. l. Var han medlem eller måske bestyrelsesmedlem af andre

foreninger som f. eks. foredragsforening, sparekasse, andelsmejeri, brugsforening o. s. v. På denne side af århundredet behøver disse foreninger ikke at give sig udslag i en bestemt politisk holdning, men de kunne næsten ikke undgå at gøre det i 1880'erne og 90'erne. Materiale til belysning af lærerens forhold kan man finde dels i de lokale dagblade, der omtalte de fleste aktiviteter på egnen, dels i foreningsarkiver og politiske arkiver.

Var lærerens kirkelige holdning kendt og prægede den hans skole? I *P. Nedergaard: »Personalhistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1849–1949«*, findes oplysninger om de enkelte lokaliteters kirkelige men også politiske præg og her kan lærerens holdning være omtalt.

Oprettelse af en friskole på egnen kan være resultatet af den offentlige skoles forhold til sognet. Det er vigtigt, at man prøver på at finde frem til baggrunden for dens oprettelse. Der var ikke altid kirkelige årsager til at befolkningen sendte deres børn i friskolen. Skolevejen kunne være for lang for enkelte elever, og nogle forældre ville ikke sende deres børn i den offentlige skole, hvis læreren var meget striks med at notere og mulktet for ulovlige forsømmelser. Man valgte i stedet for at sende børnene til friskolen, der ikke så så tungt på børnenes forsømmelser. Friskolen er et interessant kapitel i den danske skoles historie, som endnu er alt for lidt udforsket. Institut for Dansk Skolehistorie støtter i øjeblikket en indsamling af friskolemateriale fra hele landet.

Jeg har her valgt at pege på to sider af skolens kontakt med samfundet udenfor, 1) børnenes skolegang og 2) lærerens aktivitet udenfor skolestuen, men jeg kunne have valgt andre som f. eks. sognebeboernes bidrag til lærerens løn via offer og accidenser, skolebyggeriet eller skolens forhold til de lokale tilsynsmyndigheder. Fælles for dem alle er, at de dels belyser skolens funktion i samfundet, dels belyser sognets eller byens politiske, økonomiske, sociale og kulturelle forhold.

Men kan den lokale skole ikke ses isoleret fra det sogn, den er en del af, er det lige så sikkert, at den lokale skole ikke kan ses isoleret fra det landsomfattende skolevæsen, som den også er en del af. På det lokale plan har man kunnet fortolke forordningerne om skolevæsenet indenfor visse grænser, men centraladministrationen har altid fulgt den lokale skoleadministration med stor opmærksomhed. Man skal derfor

ikke tro, at det lokale kildemateriale er udtømt ved en gennemgang af landsarkiv og de lokale arkiver. Det er overraskende, at mange rent lokale skolespørgsmål er blevet afgjort i Danske Kancelli og senere i undervisningsministeriet.

Efter at lokalhistorie og dermed også skolehistorie nu kan optages i seminariets historieundervisning, bliver det spørgsmål aktualiseret, hvorvidt man fra lokale myndigheder er villige til at åbne arkiverne for lærerstuderende, der arbejder med en bestemt skolehistorisk opgave. Det utrykte kildemateriale, der findes i sognerådets, skolekommissionens og skoledirektionens arkiver, er helt uvurderligt for en lokal historisk undersøgelse over skolens forhold. Hvis arkiverne bliver åbnet, er det af interesse at vide, hvor langt frem i vor egen tid man vil få lov til at udnytte arkivmaterialet. Endelig melder spørgsmålet sig, hvor de gamle kommuners arkiver befinder sig i den nuværende kommunale struktur. Ligger de endnu i de gamle kommunekontorer, er de ført ind til storkommunen eller er de eventuelt blevet afleveret til Landsarkivet, og hvordan er de registreret?

For at få svar på disse spørgsmål, blev der i januar måned sendt en forespørgsel ud til en del jyske skolemyndigheder.

Henvendelsen blev sendt til skoledirektioner og enkelte kommuner i Ringkøbing, det gamle Skanderborg, Viborg, Ribe, Hjørring samt Vejle amt og drejede sig om skoledirektionens, enkelte sogneråds og skolekommissioners arkiver. Der blev spurgt, hvor arkiverne befinder sig, om man tidligere har givet adgang til dem og i givet fald hvor langt frem i vor tid, samt hvordan man ville stille sig til, at en seminarlærer bad om adgang til arkivet for et hold lærerstuderende.

De svar, som man fra lokal side beredvilligt har tilstillet Institut for Dansk Skolehistorie, giver med hensyn til første spørgsmål indtryk af ret store lokale forskelle.

Gennemgående viser svarene på de følgende spørgsmål en meget positiv indstilling til at åbne arkiverne for dem der med et bestemt emne ønsker at studere egnens skolehistorie.

Kun en af seks skoledirektioner havde afleveret deres arkiv til landsarkivet. Her gælder arkivets 50-års regel, som der dog kan dispenseres for i visse tilfælde. De øvrige arkiver lå på rådhuset, i skolecentret eller var opbevaret i skoledirektionens eget arkiv. Det er nu amtsrådet der afgør hvorvidt og hvorlangt frem i vor egen tid man kan give adgang til arkivet.

De gamle landkommuners arkiver – sognerådets arkiv og skolekommissionens arkiv, var som regel ikke nået ind til storkommunens centrale arkiv. De fleste steder var man positiv overfor tanken om at åbne de lokale arkiver for lærerstuderende.

Tør man drage nogen konklusion af en sådan stikprøve, må det være, at det ikke vil volde så store vanskeligheder at finde frem til skolearkivalierne på lokalt plan, at det bør afholde en interesseret seminarielærer fra at tage skolehistorie op i historieundervisningen. I de hidtil næsten udforskede lokale arkiver gemmer sig masser af spændende akter, som man sandsynligvis vil få de kommunale myndigheders tilladelse til at benytte. Fælles for alle arkiver er, at man ikke ønsker at udlevere personsager i det 20. århundrede, men det kan ikke være noget problem for et skolehistorisk studium.

Da et seminarieholds arbejde med lokalt materiale sikkert vil kunne virke inspirerende på de lokale myndigheders indsamling og registrering af deres arkiver, synes jeg alt i alt, at det er et godt grundlag at gå igang på.